

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 10, Sayı 27, Temmuz 2023 / Volume 10, Issue 27, July 2023

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL SEBİL-KÜTTAPLARI

Istanbul Sebil-Kuttabs in The Westernization Period

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/ Research Article
Geliř Tarihi/ Received Date : 07.08.2022
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 05.07.2023
Sayfa/ Pages : 293-327
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2023.243>

Gülsen BAŞ

(Prof. Dr.), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-mail: gulsenbs@yahoo.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-1354-8983>

Eda ERİŞ KIZGIN

(Dr. Öğr. Üyesi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-mail: edaeriskizgin@yyu.edu.tr, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-8440-0826>

Atıf/Citation

Baş, Gülsen-Eriş Kızgın, Eda, "Batılılaşma Dönemi İstanbul Sebil-Küttapları", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10/27, 2023, s. 293-327.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 10, Sayı 27, Temmuz 2023.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 10, Issue 27, July 2023.

ISSN: 2148-5704

BATILILAŞMA DÖNEMİ İSTANBUL SEBİL-KÜTTAPLARI*

Istanbul Sebil-Kuttabs in The Westernization Period

Gülşen BAŞ, Eda ERİŞ KIZGIN

Öz: Su mimarisinde önemli bir yere sahip olan sebillerin Osmanlı mimarisindeki örneklerinin 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. İnsanların su ihtiyacını karşılamak amacı ile inşa edilen bu hayır yapıları özellikle Batılılaşma dönemi ile birlikte başkent İstanbul'da anıtsal yapılara dönüşmüştür. Bu dönem içerisinde sebiller çocuklara okuma-yazma ve dini eğitimin verildiği sıbyan mektepleri ile birlikte tasarlanmıştır. Sebil-küttap adı verilen bu karma yapı türünün ilk örneklerine 15. yüzyılda Mısır'da Memlük döneminde rastlanmaktadır. Mısır'da özellikle Osmanlı döneminde sayıca artan sebil-küttaplar Anadolu'da ilk kez 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından inşa edilse de 18. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Sebil-küttaplar Anadolu'da İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Batılılaşma döneminde İstanbul'da inşa edilen sebil-küttaplardan günümüze ulaşabilen 6 yapı tespit edilebilmiştir. Zemin katı sebil, birinci katı mektep olarak tasarlanan bu yapılardan 4'ü 18. yüzyıla, 2'si ise 19. yüzyıla aittir. İstanbul sebil-küttapları mimari ve süsleme özellikleri ile Batılılaşma dönem özelliklerini taşıması ve Mısır mimarisinin etkilerini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, Batılılaşma, Sebil-Küttap, Mimari

Abstract: Sebils, which have an important place in water architecture, were constructed from the 15th century to the 19th century in the Ottoman Period. These charitable structures, which were built for the water need of people, became monumental structures in the capital city, Istanbul, especially together with the westernization period. During this period, the sebils were constructed together with the primary schools, in which children were given literacy and religious education. This mixed structure, called sebil-kuttap, was firstly recorded in the 15th century during the Mamluk period in Egypt. Although the sebil-kuttap was first built in Anatolia by Mimar Sinan in the 16th century, it became common in the 18th century in Egypt, especially in the Ottoman period. Sebil-Kuttabs were constructed only in Istanbul in Anatolia. 6 sebil-kuttabs which built in Istanbul during the Westernization period and reached today have been identified. Of these buildings, the ground floor of which was designed as a sebil and the first floor as a school, 4 of them were constructed in the 18th century and 2 of them were constructed in the 19th century. Istanbul sebil-kuttabs are important for their architectural and ornamental features, their westernization period characteristics, and reflecting the effects of Egyptian architecture.

Key Words: Ottoman, Istanbul, Westernization, Sebil-kuttap, Architectural

Giriş

Su ve su mimarisi tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlılar için de daima önemini korumuş ve sürekli olarak geliştirilmiştir. Erken dönemden itibaren başlayan bu gelişim Batılılaşma dönemi ile birlikte ivme kazanmıştır. Batılılaşma süreci ile birlikte su mimarisinin önemli yapılarından olan sebiller ön plana çıkmıştır. Özellikle başkent İstanbul'da inşa edilen sebiller bu dönem içerisinde bağımsız ya da farklı yapı türleri ile birlikte tasarlanmıştır.¹ Sebillerin tasarlandığı yapı türlerinden biri de sıbyan mektepleridir.

* Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen SDK-2019-8426 No.lu, "Anadolu'da Osmanlı Dönemi Sıbyan Mekteplerinin Mimari Gelişimi" adlı doktora tez projesi kapsamında hazırlanmıştır.

¹ Soner Şahin ve İlknur Kolay, "Değişimin İşareti Olarak III. Ahmed ve I. Mahmud Devri Osmanlı Sebilleri", *İtüdeğisi/a mimarlık, planlama, tasarım* 9/1 (2010): 69; İsmail Orman, "Osmanlı Su Medeniyeti: Üsküdar'daki Su Tesisleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *Üsküdar Sempozyumu I* içinde (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004), 122.

Yol üzerinde gelen geçenlerin su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilen sebil ile 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma ve dinî eğitiminin verildiği sıbyan mekteplerinin birlikte tasarlanmasına sebil-küttap denmektedir. 14. yüzyılda Kahire’de Memlûkler tarafından inşa edilmeye başlanan bu tasarımın ilk örneği 1373 tarihli Emir Seyfeddin Olcay el-Yusuflî Medresesi’nin köşesinde yer alan sebil-küttaptır. Kahire’de 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Memlûkler tarafından yapılmaya devam eden sebil-küttaplar, Osmanlı dönemi ile birlikte yaygınlık kazanmıştır.²

Anadolu’da Türk-İslam mimarisinde 13. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanan sebiller, Osmanlı döneminde özellikle başkent İstanbul’da yoğunlaşmış ve en güzel örnekleri verilmiştir.³ Anadolu’da Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren var olan sıbyan mektepleri 16. yüzyılda ilk defa Mimar Sinan tarafından İstanbul Divanyolu’nda inşa edilen Mehmed Ağa Külliyesi’nde sebil ile birlikte tasarlanmıştır. Mehmed Ağa Sebil-Küttabı 19. yüzyılda gerçekleşen yol çalışmaları sırasında orijinalliğini kaybetmiştir.⁴ 16. yüzyıldaki ilk örnekten 18. yüzyıla kadar sebil-küttap yapılarına rastlanmamaktadır. Ancak 18. yüzyılda su mimarisinin gelişmesi, eğitime verilen önemin artması ve banilerin mali gücünün düşmesi gibi sebeplere paralel olarak küçük boyutlu sebil-küttap yapıları tercih edilmeye başlanılmıştır.

Aydın’da bulunan Fatma Hanım Sebil-Küttabı dışında Osmanlı dönemine ait bilinen sebil-küttapların tamamı İstanbul’da yer almaktadır. İstanbul’da Batılılaşma döneminde inşa edilen ve günümüze ulaşabilen 6 sebil-küttap bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında İstanbul sebil-küttaplarının mimari ve süsleme özellikleri ele alınarak dönem içerisindeki konumları belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Ebubekir Paşa Sebil-Küttabı

Yapı, Fatih ilçesi Aksaray Namık Kemal Caddesi üzerinde yer almaktadır. Günümüzde İnsani Değerler ve Ruh Sağlığı Vakfı tarafından kullanılmaktadır. Mektebin doğu cephesindeki giriş kapısının üzerinde sekiz satırlık celi talik hatlı kitabe bulunmaktadır.

Kitabe Metni:

معین درد مندان و سمی حضرت صدیق
سر سرهنک دیوان معلا ذات عالی جاه
موفق اولدی حق رعنا اثر در کیم بنا ایتدی
سبیل و مرقد و مکتبله تحصیل رضا الله
مقیم در کهی هم کاتبی هم غرقهء لطفی
اک ادنا چاکری راقم دعا کوینده سی ناکاه
ایدرکن فکر تاریخن سماعه بر ندا کلدی
ابو بکرک سبیل و مکتبن مقبول ایده الله ۱۱۳۶

Transkripsiyon:

1. Mu‘în-i derdmendân semiy-i Hazret-i Sıddîk
2. Ser-i serheng-i dîvân-ı mu‘allâ zât-ı âlî-câh
3. Muvaffak oldu Hâk ra‘nâ eserdir kim binâ etdi
4. Sebîl ü merkad ü mekteble tahsîl-i rızâullâh
5. Mukîm-i dergehi hem kâtibi hem garka-i lûtfu
6. En ednâ çâkeri Râkım du‘â-gûyendesi nâgâh
7. İderken fikr-i târihin semâ‘a bir nidâ geldi

² Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1984), 304; Ahmet Ali Bayhan, “Türk-İslam Mimarisinde Karma Bir Yapı Türü: Sebil-Küttaplar, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri İlimler Berlin Kongresi – Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırması*, ed. Leyla Demir, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2017), 26-28.

³ Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1995), 20.

⁴ Zeynep Ahunbay, “Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 (2004): 8; Merih Bahçelikapı, “Mehmed Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1990), 32.

8. Ebûbekir'in sebil ü mektebin makbûl ide Allâh 1136⁵

Günümüz Türkçesi:

1. Dertlilere el uzatan Hazret-i Sıddîkın (Hz. Ebû Bekir) adaşı
2. Yüce Divanın (Divan-ı Hümayun) başçavuşu makamı yüksek zat(tır)
3. Gerçekten güzel bir eser yaptı ki muvaffak oldu
4. Sebîl, türbe ve mekteple Allah rızasını tahsile
5. Kapısında oturan hem kâtibi hem de lûtfuna mazhar olmuş
6. En hakir kulu Râkım duacısıdır ansızın
7. Tarihini düşünürken kulağa bir ses geldi
8. Ebûbekir'in sebil ve mektebini Allah kabul etsin 1136

Kitabeye göre yapı, Divan-ı Hümayun başçavuşu Ebubekir Paşa tarafından H 1136 / M 1723 tarihinde yaptırılmıştır. Yapının 1954-1957 yıllarında onarıldığı bilinmektedir.⁶

Yapıya ait H 15 Rebiyülevvel 1319 / R 19 Haziran 1317 / M 13 Temmuz 1901 tarihli belgede, Ebubekir Paşa mektep ve çeşmesinin depremde harap olan yerlerinin 5800 kuruşa tamir edileceği ve giderlerinin mevcut vakfın 1317 senesine ait bütçesinden karşılanacağı Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir.⁷ Bu arşiv belgesinden mektebin 20. yüzyılın başında tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Fakat onarım detayları hakkında bilgi elde edilememiştir.

Sebil-küttap; sebil, üç çeşme, hazire ve su terazisiyle birlikte küçük bir kompleks şeklinde tasarlanmıştır (Foto. 1). Sebil-küttabın güneyinde hazire, hazirenin doğu duvarında iki küçük duvar çeşmesi ile bağımsız büyük bir çeşme vardır. Hazirenin güneyinde su terazisi yer almaktadır. Yapının zemin katında sebil, birinci katında mektep bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı sebile, doğu cephedeki geniş yuvarlak kemerli kapıdan giriş sağlanmaktadır. Sebil girişinin yanında yer alan kapıdan koridora geçilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı koridorun güneyinde hazireye açılan bir kapı ile iki pencere, batısında avluya açılan bir kapı bulunmaktadır. Koridorun kuzeyinde birinci kat merdivenleri vardır. Birinci katın doğusunda dersane, batısında giriş bölümü yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı giriş bölümü aynalı tonoz ile örtülüdür. Bu bölümün batısında ikiz kemer, doğu duvarında dersane giriş kapısı bulunmaktadır. Kare planlı dersane aynalı tonoz örtülüdür. Dershanenin güney ve doğu duvarında üç pencere, kuzey duvarında ocak nişi ile dikdörtgen formlu iki niş vardır (Çiz. 1-2).

Yapı iki sıra tuğla bir sıra düzgün kesme küfeki taş malzemededen almaşık teknikte inşa edilmiştir. Pencere alınlık kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Sade tasarlanan yapıda süslemeler giriş kapısındaki inşa kitabesinde ve çeşmelerde bulunmaktadır. Kitabe kartuşlarının araları ve satırların içi çiçek motifleri ile bezenmiştir. Hazirenin doğu duvarı üzerinde yer alan iki çeşmenin kemerleri istiridye kabuğu şeklinde yivlendirilmiştir. Büyük çeşme dikdörtgen formlu sivri kemerlidir.

2. Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Küttabı

Sebil-küttap Fatih ilçesi Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak'ta, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi içerisinde yer almaktadır. Medresenin kuzeydoğusunda bulunan yapı, günümüzde İstanbul Üniversitesine bağlı bir birim olarak kullanılmaktadır.

Külliye, Sultan I. Mahmud döneminde sadrazamlık yapmış Seyyid Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Çeşme ve medrese giriş kapısı üzerindeki kitabelere göre külliye H 1158 / M

⁵ Şerifoğlu, *Su Güzeli*, 103.

⁶ Emine Naza, "Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi, Sebili ve Çeşmeleri". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3 (1994): 120; Sinan Ceco ve Şeyma Aslıvar, *İstanbul'un 100 Vakfı*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 56.

⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İ.EV.*, Dosya No.: 28, Gömlek No.: 28, Tarihi: 26 Rebiyülevvel 1319 (13 Temmuz 1901).

1745 yılında mimarbaşı Mustafa Ağa'ya yaptırılmıştır.⁸ Sebîl üzerinde de yirmi satırlık celi talik hatlı kitabe bulunmaktadır.

Kitabe Metni:

آبروی شهریاران جهان محمود خان
جوی جود و لطفیدر سیر آب ساز کائنات
عهد عدلنده او شاهنشاه اسکندر فرک
سوبه سو آثار ایله اولدی مزین شش جهات
سیما اول خسرو دهرک وزیر اعظمی
حضرت سید حسن پاشا ممدوح الصفات
اول خدیو مکرمت جویه خدا توفیق ایدوب
ایتدی احیا نیجه خیرات حسان باقیات
یاپدی از جمله بو دلجو نو سبیل دلکشی
کیم زلال جودینک اوصافیدر قند نبات
سلسبیل جنت آسا آب کوثر زاسینک
نوش ایدن دلشنه آب حضره ایتمز التقات
طرح زیب افزاسینی سیر ایلوب اوصافده
جست و جو ایتدی ولی چوق شاعر شیرین نکات
لیک نعمت نظم رنکین لطافت بخشيله
بويله وصف ایتمک صکا مخصوص محض واردات
صاحب الخیری خطادن حفظ ایدوب اقبال ایله
حشره دک آثار خیراتی بوله یا رب ثبات
آبی کلدیگده دیدم تبشیر ایدوب تاریخی
ما حسن پاشا سبیلندن کل ایچ آب حیات ۱۱۵۸

Transkripsiyonu:

1. Âbı rû-yı şehriyârân-ı cihân Mahmûd Hân
2. Cûy-ı cûd u lutfudur sîr-âb-sâz-ı kâinât
3. Ahd-i adlinde o şâhenşah-ı İskender ferin
4. Sû-be-sû âsâr ile oldu müzeyyen şeş-cihât
5. Sîyyemâ ol Hüsrev-i dehrin vezîr-i azâmı
6. Hazret-i Seyyîd Hasan Paşa-yı memdûhu's-sıfât
7. Ol Hidivv-i mekremet-cûya Hudâ tevfiik edip
8. Etdi ihyâ nice hayrât-ı hisân-ı bâkıyât
9. Yapdı ez-cümle bu dil-cû nev sebîl-i dil-keşi
10. Kim zülâl-i cûdının evsâfidır kand-i nebât
11. Selsebîl-i cennet-âsâ âb-ı Kevser-zâsımın
12. Nûş iden dil-teşne âb-ı Hızra etmez iltifât
13. Tarh-ı zîb-efzâsını seyr eyleyip evsâfda
14. Cüst ü cû etdi velî çok şâir-i şîrîn-nikât
15. Lîk ni'met nazm-ı rengîn-i letâfet-bahşile
16. Böyle vasf etmek sana mahsûs mahz-ı vâridât
17. Sâhibü'l-hayrı hatâdan hıfz edip ikbâl ile
18. Haşre dek âsâr-ı hayrâtı bula yâ Rabb sebât
19. Âbı geldikte dedim tebşîr edip târihini
20. Mâ Hasan Paşa sebîlinden gel iç âb-ı hayât 1158⁹

Günümüz Türkçesi:

1. Cihan sultanların iftihar vesilesi Mahmud Hanın
2. Lütuf pınarıdır kâinatı suya kandıran

⁸ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002), 98; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 37 (2009): 61.

⁹ Şerifoğlu, *Su Güzeli*, 67.

3. O İskender nüfuzlu (onun gibi muktedir) şahlar şahının âdil devrinde
4. Her yer ve her taraf eserlerle zinetlendi
5. Hususan o devrin padişahının vezir-i azamı
6. Övülmüş vasıflara sahip Seyit Hasan Paşa Hazretleri
7. O cömert Veziri Allah muvaffak kılıp
8. Pek güzel ve ebedî nice hayır eserleri vücuda getirdi
9. Bu cümleden olarak gönlü cezbeden bu yeni sebili yaptı
10. Cömertliğinin tatlı suyunun tadı ney şekeri gibidir
11. Cennet ırmağı gibi olan Kevser suyundan içen susamışlar
12. Hızır'ın (ölümsüzlük) suyuna dönüp bakmazlar
13. Güzel ve süslü binasını görünce
14. Tatlı nüktelere sahip çokça şair vasıflarını beyan için arayışa girdiler
15. Fakat nimet letafet bahşeden güzel şiirle
16. Böyle vafsetmek sana mahsus bir ilhamdır
17. Ey Rabbimiz, hayır sahibini hatalardan koruyarak
18. Hayır eserleri teveccühle haşre dek ayakta kalsın
19. Suyu akınca müjdeleyip tarihini dedim
20. Hasan Paşa sebilinden gel hayat suyu iç 1158

Kitabeden sebil-küttabın külliye ile birlikte H 1158 / M 1745 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı 1990 yılında onarım geçirmiştir.¹⁰ Külliye ait H 1158 / M 1745 tarihli vakfiyede sebilde iki sebilcinin görevlendirileceği ve günlük 2 akçe verileceği yazmaktadır.¹¹ 1923-1928 yılları arasında hazırlandığı tahmin edilen Mekâtib-i Vakfiye Cetveli'nde yapının Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) tarafından kullanıldığı belirtilmiştir.¹²

İki katlı yapının zemin katında sebil birinci katında dersane yer almaktadır (Foto. 2). Yapıya giriş batı cephede sebil ve çeşme arasında yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Kapıdan dikdörtgen formlu koridora geçilmektedir. Koridorun kuzeyinde sebil odası doğusunda birinci kata ve medreseye çıkılan merdivenler bulunmaktadır. Sebil odası basık bir kemerle iki bölüme ayrılmıştır. Batıda kalan aynalı tonoz örtülü mekânda çeşme vardır. Birinci kat dersane ve giriş bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümü dikdörtgen planlı olup bir kapı ile medrese avlusuna açılmaktadır. Kare planlı dersane pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Batı duvarı üzerinde üç pencere, kuzey duvarında bir pencere, doğu duvarında giriş kapısı bulunmaktadır (Çiz. 3). Sebil-küttap, üç sıra tuğla bir sıra düzgün kesme küfeki taş malzemeden almaşık teknikte inşa edilmiştir. Sebil ve giriş kapısı mermer malzemelidir.

Yapının batı cephesinin alt bölümünde giriş kapısı, çeşme ve sebil bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli kapının üzerinde üç satırlık celi sülüs hatlı dua kitabesi yer almaktadır. Çeşme dışta ve içte sütunlar ile sınırlandırılmıştır. Sütun başlıkları ve yuvarlak çeşme kemeri akantus yaprakları ile bezenmiştir. Kemerin altında istirdye kabuğu motifi vardır. Ayna taşında akantus yaprakları ile oluşturulmuş yuvarlak kemer bulunmaktadır (Foto. 3). Kapının kuzeyinde dışa taşırılan yarım daire sebil beş pencerelidir. Pencereleer iç ve dış bükeylerle dalgalandırılmıştır. Yuvarlak kemerli pencerelerin arasına sütunlar yerleştirilmiştir. Sütun başlıkları akantus yaprakları ile bezelidir. Sütunlar alt ve üst kısımlarda pilastırlar şeklinde devam etmiştir. Kemerlerin üzerinde dikdörtgen panolar içerisinde kartuşlarla dört satıra ayrılmış celi talik hatlı kitabeler yer almaktadır. Kitabeler arasındaki pilastırlarda bitkisel kompozisyonlu şemse motifleri bulunmaktadır. Sebil ve kapının üzerinde uç kısmı dalgalı geniş bir saçak mevcuttur. Saçakta kalem işi süslemeler vardır (Foto. 4).

¹⁰ Nuray Kılıç, "XVIII. Yüzyıl'da Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2002), 71.

¹¹ Şerifoğlu, *Su Güzeli*, 67.

¹² Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleri ile İlgili Bir Vesika", *İstanbul Armağanı III* içinde, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 368.

Batı cephenin üst bölümünde dershaneye ait sivri kemerli üç pencere alınlığında süslemeler mevcuttur. Güney ve orta pencere alınlığında gülbezek motifi, kuzey pencere alınlığında ise ışın motifi bulunmaktadır.

3. Yusuf Efendi Sebil-Kütüğü

Sebil-kütüğü, Fatih ilçesi Hoybar Mahallesi'nde, Ankara Caddesi ile Cağaloğlu yokuşunun kesiştiği köşede yer almaktadır. Günümüzde Bağımsız Sanat Vakfı tarafından kullanılmaktadır. Yapı günümüzde mevcut olmayan kitabesine göre Tersane Emni Yusuf Efendi tarafından H 1185-1187 / M 1771-1773 yıllarında Mehmed Tahir Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında inşa edilmiştir.¹³ Sebil-kütüğün 1923-1928 yılları arasında hazırlandığı tahmin edilen Mekâtib-i Vakfiye Cetveli'nde Medresetü'l-Hattatin olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁴ 1956 yılında ise yapının onarım geçirdiği bilinmektedir.¹⁵

Sebil-kütüğe ait H 8 Safer 1290 / M 7 Nisan 1873 tarihli belgede, mektebin, sebilin ve avlu duvarlarının harap olduğu ve hemen tamir edilmesi istenmektedir.¹⁶ H 9 Safer 1299 / R Kânunuevvel 1297 / M 31 Aralık 1881 yılına ait belgede ise, mektebin tuğla zemininin tamir edilmesi gerektiği yazılarak tamirat için gerekli olan 1000 kuruşun vakıf tarafından karşılanması talep edilmiştir.¹⁷

R 22 Teşrinisani 1315 / M 4 Aralık 1899 tarihli belgede, yaşanan depremde hasara uğrayan mektebin tamiri için Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesi tarafından keşif yapıldığı ancak tamirata başlanmadığı belirtilerek mektebin tamamen harap olmaması için kış gelmeden tamiratın gerçekleşmesi istenmiştir.¹⁸

Arşiv belgelerinden sebil-kütüğün tamire ihtiyacı olduğu anlaşılrsa da tamiratların yapıldığına dair bilgi tespit edilememiştir.

Dıştan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan sebil-kütüğün, zemin katı sebil birinci katı mektep olarak tasarlanmıştır. Sebil-kütüğün batısında yapının banisi ve ailesine ait mezarların bulunduğu hazire 1956 yılında yapılan onarım sırasında kaldırılmıştır.¹⁹ Hazirenin yeri günümüzde mektep avlusu olarak kullanılmaktadır (Foto. 5). Yapıya kuzey cephede yer alan kapıdan giriş sağlanmaktadır. Zemin katın batısında dikdörtgen planlı koridor, doğusunda sebile ait dikdörtgen planlı iki mekân bulunmaktadır. Koridorun batı duvarında ortada tek sütuna oturan iki yuvarlak kemerli açıklık, kuzeyinde giriş kapısı, güneyinde birinci kata çıkış merdivenleri yer almaktadır. Birinci katın güneyinde sonradan eklenen ahşap oda kuzeyinde dersane bulunmaktadır. Kare planlı dersane aynalı tonoz ile örtülmüştür. Dershanenin kuzey ve batı duvarları üzerinde dört pencere, güney duvarında merdivenlere açılan iki kapı mevcuttur (Çiz. 4-5).

Yapının cephe ve iç mekân duvar yüzeyleri geçirdiği onarım sırasında sıvanarak boyandığı için orijinal malzemesi hakkında bilgi elde edilememiştir. Ancak kaynaklardan edilen

¹³ Tarkan Okçuoğlu, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7 (1994): 536; Nurcan Sefer ve Zeynep Ahunbay, "Eminönü'nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirasının 1920-2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar", *Restorasyon Yıllığı Dergisi* 10 (2015): 90; Mert Ağaoğlu, "Osmanlı Batılılaşması Bağlamında Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın Mimarbaşılığı Döneminde İstanbul'da İnşa Edilmiş Eserler" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017), 66-67.

¹⁴ Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleri", 372.

¹⁵ Okçuoğlu, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", 536.

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A.} *MKT.MHM*, Dosya No.: 473, Gömlek No.: 32, Tarih: 8 Safer 1290 (7 Nisan 1873).

¹⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT.*, Dosya No.: 73, Gömlek No.: 77, Tarih: 9 Safer 1299 (31 Aralık 1881).

¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT.*, Dosya No.: 481, Gömlek No.: 9, Tarih: 30 Recep 1317 (4 Aralık 1899).

¹⁹ Okçuoğlu, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", 536.

bilgiler doğrultusunda mektebin almaşık teknikte inşa edildiği bilinmektedir.²⁰ Yapının cepheleri günümüzde kırmızıya boyanmıştır. Kuzey cephenin üst bölümü dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Bu bölüm konsollara oturtulmuştur. Ancak konsolların arası yapılan onarım sırasında kapatılmıştır. Cephenin üzerinde tuğlaların farklı dizilmesi ile balıksırtı, zikzak yarım daire gibi motiflerinden oluşan geometrik kompozisyonlu şeritler yer almaktadır (Foto. 6). Batı cephenin alt bölümünde bulunan iki yuvarlak kemerli açıklık günümüzde pencereye dönüştürülmüştür. Cephe üstten iki sıra kirpi saçak ile sonlanmaktadır. Kıрма çatı kiremitlerle kaplıdır.

4. Recâî Mehmed Efendi Sebil-Kütütabı

Yapı, İstanbul'un Fatih ilçesi Kalenderhane Mahallesi Cemal Yener Tosyalı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Günümüzde İlim Yayma Vakfı Recâî Efendi Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Sebil ve giriş kapısı üzerinde inşa kitabeleri bulunmaktadır.

Sebil kitabesi üç pano olarak düzenlenmiştir. Panolar içerisinde kartuşlarla dört satıra ayrılan celi talik hatlı kitabe on iki satırdan oluşmaktadır.

Kitabe Metni:

رجائی محمد نام امین الدوله صاحب جود
که اولدی ذاتی جاه دفتر یه ما به التبهیح
لوجه الله ایدوب بو چشمه سار و مکتبی ابداع
رضای حق تحصیل ایتدوکنده شهبه یوقدر هیج
دعاسین صو کبی اطفال دوران ایلوب ازبر
دو عالمده اوله بو خیر جاری بادی تفریح
تعال الله زهی ماء الحیاة روح پرور کیم
لطاقنده زلال عدن ایله هم مایه تمزیج
تثاکار قدیم و مستدیمی بنده شاکر
معمی کونه تاریخن ایدر بو بیئدن تخریح
بو تاریخ سبیلده ایلوب صوی باشندن صید
دیدى عطشانه صاحب خیر اولان ابدن ال اچ چي ۱۱۸۹

Transkripsiyonu:

1. Recâî Mehmed nâm emini' d-devle sâhib-cûd
2. Ki oldu zâtı câh-ı defterîye mâ-bihi't-tebhîc
3. Li-vechillâh edip bu çeşme-sâr u mektebi ibdâ'
4. Rızâ-yı Hakk'ı tahsil etdiğinde şübhe yoktur hiç
5. Du'âsın su gibi etfâl-i devrân eyleyip ezber
6. Dü 'âlemde ola bu hayr-ı cârî bâdi-i tefrîc
7. Te'âlallâh zehî mâi'l-hayât-ı rûh-perver kim
8. Letâfetde zülâl-i 'adn-ile hem mâye-i temzîc
9. Senâkâr-ı kadîm u müstedîmi bende-i şâkir
10. Muammâ-güne târîhin eder bu beytten tahrîc
11. Bu târîh-i sebilde eyleyip suyu başından sayd
12. Dedi atşâna sâhib-hayr olan âbımdan el aç iç 1189²¹

Günümüz Türkçesi:

1. Recâî Mehmed nâmındaki devlet emini cömert (kişi)
2. Ki zatı en güzel bir surette defterdarlık makamına nail oldu
3. Allah rızası için bu çeşme ile mektebi inşa edip
4. Allah'ın rızasını kazandığında şüphe yoktur
5. Zamane çocukları duasını su gibi ezberleyip
6. İki âlemde de bu ebedî hayır kurtuluş sebebi olsun

²⁰ Kılıç, "XVIII. Yüzyıl'da Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri", 91.

²¹ Mikail Uğuş, *Recâî Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi Sebili ve Çeşmesi*, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2013), 88-89.

7. Maşallah ruhu besleyen ne hoş bir hayat suyu
8. Letafette Adn cenneti suyu ile aynı özelliklere sahip
9. Eskiden beri devamlı övücüsü şakir kulu
10. Muammalı tarihini bu beyitten çıkarır
11. Bu sebilin tarihinde suyu başından avlayıp
12. Susuzlara dedi hayırlı suyumdan el aç iç 1189

Giriş kapısının üzerinde ortada dikdörtgen pano içerisinde kartuşlarla altı satıra ayrılmış celi talik hatlı kitabe ile yer almaktadır.

Kitabe Metni:

ابتدى بو مكتب والايى بنا و احسان
 دفترى جاه رجائى جليل العنوان
 صاحب الخير محمد اوله اقتدن امين
 بنك آمينى قوپاردقچه كروه صبيان
 درسه تشويق ايچون اطفاله دينلسون شاكير
 اولدى او دار العلم نو قفس حق قران ۱۱۸۹

Transkripsiyonu:

1. Etdi bu mekteb-i vâlâyı binâ ü ihsân
2. Defterî câh-ı Recâ’i celîlü’l-unvân
3. Sâhibü’l-hayr Muhammed ola âfetten emîn
4. Bang-i âmîni kopardıkça gürûh-ı sıbyân
5. Derse teşvik için etfâle denilsin şâkir
6. Oldu o dâru’l-ilim nev-nefes Hakk Kur’an 1189²²

Günümüz Türkçesi:

1. Bu ulu mektebi bina ve ihsan etti
2. Defterdar makamında yüce ünvanlı Recâî
3. Hayır sahibi Mehmed (her türlü) afetten emin olsun
4. Âmin diye haykırdıkça çocuklar
5. Çocukları derse teşvik için denilsin şakir
6. O ilim yuvası bir yeni kafes oldu Kuran hakkı için 1189

Sebil ve giriş kapısı üzerindeki kitabelerden hareketle sebil-küttabın Sultan III Mustafa döneminde reisülküttaplık yapan Recâî Mehmed Efendi tarafından H 1189 / M 1775 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yapının mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa tarafından inşa edildiği bilinmektedir.²³ Recâî Mehmed Efendi tarafından mektep için H 1189 / M 1775 tarihinde bir vakfiye hazırlanmıştır.²⁴ Mektebin restorasyonu 2010 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵

R 22 Şubat 1321 / H 11 Muharrem 1324 / M 7 Mart 1906 tarihinde düzenlenen belgede, yapının bazı mahallerinin tamire muhtaç olduğu, masraflarının vakıfça karşılanabileceği Evkaf-ı

²² Uğuş, *Recâî Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi*, 89.

²³ Ağaoğlu, “Osmanlı Batılılaşması Bağlamında Mimar Mehmed Tahir Ağa’nın Mimarbaşılığı”, 66-67.

²⁴ Vakfiyede mektep ve sebil görevlileri ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu bilgilere göre, tecvidi iyi bilen birinin muallim olması ve karşılığında günlük 45 akçe, halifeye günlük 25 akçe, hat bilen bir kimsenin haftada iki gün hat dersi vermesi karşılığında da günlük 15 akçe, kitabette iyi birinin öğrencilere ders vermesi karşılığında 15 akçe, vakıf mütevellisinin günlük 40 akçe alacağı belirtilmiştir. Mektebe otuz öğrencinin alınarak öğrencilere her sene Ramazan Bayramı’nda birer Manisa alacası entari, birer kırmızı fes, birer mağribi kuşak, birer gömlek, birer boğası don, birer mest pabuç, iki çift yapağı, kadife yastık, iki minder, iki kâliçe seccade muallim ve halife makamlarına verilmesi yazılıdır. Muallim ve halifenin evlerine her sene 200 ukiyye kömür verileceği açıklanmıştır. Salih ve dindar bir kişinin sebilde görevlendirilerek masrapaları doldurması karşılığında günlük 20 akçe, masrapaları koruyacak bir kişiye günlük 15 akçe, su yolu tamircisine 10 akçe, su yollarını temizleyene 2 akçe, su nazırına 5 akçe ödeneceği belirtilmiştir (Uğuş, *Recâî Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi*, 101-102).

²⁵ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968), 90.

Hümayun Nezaret-i Celilesine bildirilmiştir.²⁶ Arşiv belgesinden sebil-küttabın tamire ihtiyacı olduğu anlaşılrsa da tamiratın gerçekleştiğine dair bilgi elde edilememiştir.

İki katlı sebil-küttabın zemin katında sebil ve çeşme, birinci katında mektep vardır. Yapıya doğu cephenin güneyine kaydırılmış kapıdan girilmektedir (Foto. 7). Kapıdan doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı koridora geçilmektedir. Koridorun kuzeyinde dikdörtgen planlı tonoz örtülü sebil odası bulunmaktadır. Odanın batı duvarında çeşme vardır. Koridorun batısında ortada iki sütuna oturan üç sivri kemerli revak yer almaktadır. Revakın batısında birinci kata çıkış merdivenleri vardır. Birinci kat revaklı giriş bölümü ile dershaneden oluşmaktadır. Giriş bölümünün batısında zemin katta olduğu gibi üç sivri kemerli revak, doğu duvarında dershane giriş kapısı ile iki pencere bulunmaktadır. Kare planlı dershane aynalı tonoz örtülüdür. Dershanenin doğu duvarı üzerinde dört pencere, güney duvarında dikdörtgen formlu iki niş, kuzey duvarında dikdörtgen formlu ocak nişi ile bir dolap nişi vardır. Batı duvar üzerinde basık kemerli giriş kapısı ile iki pencere bulunmaktadır (Çiz. 6-7).

Yapı iki sıra tuğla bir sıra küfeki taş malzemedden inşa edilmiştir. Doğru cephenin alt bölümünde yer alan giriş kapısı, çeşme ve sebil mermer malzeme ile kaplanmıştır. İç mekân alması teknikli orijinal duvar örgüsünü korurken üst örtü sıvanarak boyanmıştır.

Yapının doğu cephesi kalkan duvar şeklinde dışa taşırılmıştır. Cephenin alt bölümünde çeşme, sebil ve giriş kapısı bulunmaktadır. Cephenin kuzeyinde ortada büyük yanlarda küçük olmak üzere üçlü çeşme düzenlemesi vardır. Ortadaki çeşmenin yuvarlak kemeri dıştan içe doğru silmelerle kademelendirilmiş ve iki yanda sütunceler ile sınırlandırılmıştır. Kemerin alt kısmı akantus yaprakları ve tek sıra mukarnas dizisi ile bezelidir. Küçük yan çeşmeler yuvarlak kemerlidir. Çeşme kemerlerinin üzeri akant ve “s”, “c” kıvrımlı motifler ile bezenmiştir. Çeşmelerin üzerinde konsollarla üç bölüme ayrılmış dikdörtgen formlu dört kitabe panosu yer almaktadır. Panoların içerisine tek satır şeklinde yerleştirilen dua kitabeleri celi sülüs hatlıdır (Foto. 8). Cephenin ortasında bulunan sebil üç dilimli kemerle dışa açılmaktadır. Kemerlerin üzeri akant, istiridye ve “s”, “c” kıvrımları ile süslenmiştir. Sebilin üzerinde konsollarla ayrılmış dikdörtgen formlu üç kitabe panosu mevcuttur (Foto. 9).

Cephenin güneyinde ortada giriş kapısı ile iki yanında küçük iki çeşme yer almaktadır. Giriş kapısı dikdörtgen formlu yuvarlak kemerlidir. Üzerinde tek satırlık celi sülüs hatlı kitabe ile c kıvrımlara sahip dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Kapı iki yanda sütunceler ile sınırlandırılmıştır. Kapının yanında yer alan çeşmeler, büyük çeşmenin yanındaki çeşmeler ile aynı özelliktedir. Kapının üzerinde konsollarla ayrılmış dikdörtgen formlu üç kitabe panosu vardır (Foto. 10). Cephenin üst bölümünde sivri kemer alınlıklı dört pencere yer almaktadır.

Kuzey ve güney cepheler sağır bırakılmıştır. Fakat kuzey cephenin üst bölümündeki iki yuvarlak kemerin, orijinalde bu cephede iki pencerenin olabileceğini düşündürmektedir. Yapının iç mekânı sade tasarlanmıştır. Niş ve pencereler yuvarlak kemerlidir (Foto. 11-12)

5. Şah Sultan Külliyesi Sebil-Küttabı

Sebil-küttap İstanbul'un Eyüpsultan ilçesi Nişanca Mahallesi'nde, Feshane Caddesi üzerinde Şah Sultan Külliyesi içerisinde bulunmaktadır. Yapı türbenin kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde Eski Eserleri Koruma Derneği tarafından kullanılmaktadır.

Külliye, avlu giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H 1215 / M 1800 yılında Sultan III. Mustafa'nın kızı III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Külliye'nin mimarı İbrahim Kâmil Ağa'dır.²⁷ Sebil-küttabın zemin katındaki sebil üzerinde yirmi dört satırlık celi talik hatlı kitabe yer almaktadır.

²⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT*, Dosya No.: 918, Gömlek No.: 38, Tarih: 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906).

²⁷ Hale Tokay, “Şah Sultan Külliyesi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7 (1994): 127; Sevgi Parlak, “Şah Sultan Külliyesi” *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (2010): 258.

Kitabe Metni:

منبع لطف مروت چشمه سار مرحمت
بحر جود مکرمت جوش آور موج نوال
شه سلیم خان مکارم پرورک همشیره سی
شاه سلطان ستوده منقبت فرخ حصال
مادر شفقت نژادی مهر شاه قادین دریغ
ایتدی چون مغرب زمین خاکه آخر ارتحال
ویردی حق توفیق او سلطان مروت مشربه
یاپدی اعلی بویله بر دلجو سبیل بیمثال
قیلیدی روح مادرین شادان بو جاری خیر ایله
بذل ایدوب عین الحیات همتن اجرا مال
ایشته بو رعنا سبیل اولدی دلارا طرح ایله
سینه بر آقان آچمش دلبر صاحب جمال
سیر ایچون نور نکهلر کیردیلر بربرینه
ناس انی زرین شبیکه ایلر اما کم خیال
دیده دوز و تشنکاندر سوبسو کوزلر مدام
طاسی ابنای سبیله عرض ایدر آب زلال
کورسه مجنون طاسی زنجیرن زلف لیلابه
اولماز ایدی آغزی صوین آقیدوب آشفته حال
یا الهی ایلیه سلطان ذیشان دائما
صد هزاران بویله خیرات حیصانه اشتغال
که لب کوثرده که کلزار عدن ایچره ایده
مادری هر سو حرام ناز ایله عرض جمال
لوله خامه دن احیا اولدی تاریخی روان
شاه سلطان نو سبیل ایتدی بنا ما ایچ زلال ۱۲۱۵

Transkripsiyon:

1. Menba'-ı lütf u mürüvvet çeşme sâr-ı merhamet
2. Bahr-i cûd-ı mekremet cûş-âver-i mevc-i nevâl
3. Şah Selîm Hân-ı mekârim perverin hemsîresi
4. Şâh Sultân-ı sûtûde menkabet ferruh-hısâl
5. Mâder-i şefkât-nijâdı Mihr-i Şâh Kadın dirîğ
6. Etdi çün mağrib-zemîn-i hâke âhir irtihâl
7. Verdi Hak tevfiğ o sultân-ı mürüvvet meşrebe
8. Yapdı a'lâ böyle bir dil-cû sebîl-i bî-misâl
9. Kıldı rûh-ı mâderin şâdân bu cârî hayr ile
10. Bezl idüp aynü'l-hayât-ı himmetin icrâ me'âl
11. İşte bu ra'nâ sebîl oldu dil-ârâ tarh ile
12. Sîne-i birr akan açmış dil-ber-i sâhib-cemâl
13. Seyr için nûr-ı nîgehler girdiler birbirine
14. Nâs anı zerrîn şebîke eyler ammâ kim hayâl
15. Dîde-dûz u teşnegândır sû-be-sû gözler müdâm
16. Tâsı ebnâ-yı sebîle 'arz ider âb-ı zülâl
17. Görse Mecnûn tası zincîrin zülf-i Leylâ'ya
18. Olmaz idi ağzı suyun akıdup âşüfte-hâl
19. Yâ İlâhî eyleye sultân-ı zî-şân dâ'imâ
20. Sad hezârân böyle hayrât-ı hisâne iştigâl
21. Geh leb-i Kevserde geh gül-zâr-ı adn içre ide
22. Mâderi her sû hırâm-ı nâz ile 'arz-ı cemâl
23. Lûle-i hâmeden ihyâ oldu târîhi revân
24. Şâh Sultân nev-sebîl itdi binâ mâ iç zülâl 1215²⁸

²⁸ Şerifoğlu, *Su Güzeli*, 133.

Günümüz Türkçesi:

1-2. O merhamet (sahibinin) çeşmesi iyilikseverliğinin lütfunun kaynağı, dalgası bol olan cömertlik denizi (gibidir)

3-4. O iyilikleri yetiştiren / ulaştıran Şah Selim'in uğurlu ahlakı ve hayat hikâyesi övülmeye layıktır

5-6. (Şah Selim'in) şefkatli annesi Mihri Şah kadın ne yazık ki toprağın altına çekilerek ahirete irtihal eyledi

7-8. O yaradılışında iyilikler (bulunan) sultana Hak yardım etti. (O da) böyle gönül alıcı emsali bulunmayan güzel bir çeşme yaptı

9-10. (Sultan Selim) hayat pınarı (kadar bol) himmetini sarf ederek yaptırmış olduğu bu hayır (eseri) ile annesinin ruhunu şad etti

11-12. Bu güzel çeşme gönül alıcı süslemesi ile iyiliğin sinesinde açılmış güzel yüzlü bir dilber (gibidir.)

13-14. (Bu çeşmeyi) seyir için gelen güzel bakışlılar birbirine girdiler. İnsanlar hayalinde (bu çeşmeyi) altın kafes (tasavvur) ettiler

15-16. (Yollarda gelenim var mı diye) göz dikenler / yol gözleyenler ve susamışlar her taraftan onu gözlerler. O çeşme taşıyla yolculara berrak su takdim eder

17-18. Mecnun bu çeşmenin tasının bağlı bulunduğu zinciri görseydi Leyla'nın zülfünün zincirine kapılıp ağzının suyunu akıtarak (böyle) perişan bir hâle düşmezdi

19-20. Ey Allah'ım o şerefli sultan(a yardım eyle ki) her zaman böyle (daha) binlerce hayır eseri yaptırmakla meşgul olsun

21-22. (O sultanın) annesi (bu hayır eserinin ecri ile) bazen Kevser havuzunda bazen de cennet bahçesi içinde naz ile dolaşıp arz-ı endam eylesin

23-24. Bu çeşmenin yapılış tarihi kalemin lülesinden ihya olup (su gibi) aktı. (Çeşmenin tarihi budur) Şah Sultan yeni bir çeşme bina etti. (Ey yolcu gel) berrak suyundan iç 1215

Kitabeye göre sebil-küttap H 1215 / M 1800 inşa edilmiştir. Şah Sultan tarafından hazırlatılan H 1216 / M 1801 tarihli vakfiyede sebilin türbe önünde yer aldığı ve mektebinde fevkani olduğu yazmaktadır.²⁹ 1923-1928 yılları arasında hazırlandığı tahmin edilen Mekâtib-i Vakfiye Cetveli'nde yapının Maarifçe ilk mektep olarak kullanıldığı belirtilmiştir.³⁰ Sebil-küttabın restorasyonu 2017'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır.

H 29 Safer 1258 / M 11 Nisan 1842 tarihinde hazırlanan belgede külliye'nin inşa edildiği zamandan beri tamirat görmediği ve onarıma ihtiyacı olduğu belirtilerek, tamiratın dokuz bin kuruşa yapılacağı Divan-ı Hümayun Nazırına iletilmiştir. H 25 Şaban 1291 / M 7 Ekim 1874 tarihli belgede ise mektep, türbe ve sebilin cephe tamiratları yazılıdır. Buna göre mektebin, saçak tamirâtı 333,5 kuruş, duvar sıvası 134,5 kuruş, merdiveni örten çatının kurşunları 162 kuruş, giriş kapısının çürüdüğü ve yeniden kapı yaptırılması için 157 kuruş, türbe ve mektep korkuluk ve camları için 246 kuruşun harcandığı belirtilmiştir. Mektep tamirâtı için toplamda 1.033 kuruşun harcandığı anlaşılmaktadır.³¹

H 4 Cemaziyelevvel 1310 / M 24 Aralık 1892 tarihinde düzenlenen belgede, mektebin Eyüp'te bulunan Mihrişah Valide Sultan Mektebi ile birlikte ihtiyacı olan tamiratların gerçekleşmesi için gerekli iznin verildiği belirtilmiştir. H 19 Rebiyülevvel 1321 / M 15 Haziran 1903 yılına ait belgede mektep ve külliye yapılarının kurşun tamirâtı için 840 kuruş, müteahhit için 11.200 kuruş verileceği belirtilerek bu paranın 1319 yılı bütçesinden ödenmesi padişaha bildirilmiştir.³²

²⁹ Hilal Değirmenci, "Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi (Rumeli Yakası)", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019), 109-110.

³⁰ Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleri ile İlgili Bir Vesika", 370.

³¹ Değirmenci, "Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi", 112-115.

³² Değirmenci, "Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi", 115.

R 1 Mayıs 1320 / M 14 Mayıs 1904 tarihli belgede mektebin tamiratını yapan kalfanın işini düzgün ve zamanında yapmaması nedeniyle mektep muallimi derslerin aksadığını Mekâtib-i İptidaiye Müdüriyet-i Âliyesine yazılmıştır. R 21 Eylül 1322 / M 4 Ekim 1904 ve R 6 Kânunuevvel 1320 / M 19 Aralık 1904 tarihli iki belgede tamiratların tamamlanmadığı yazmaktadır.³³

Arşiv belgelerinden sebil-küttaba 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli tamiratlar yapıldığı görülmektedir. Fakat bu tamiratlar kapı, pencere ve üst örtü gibi küçük onarımlarla sınırlı kalmıştır.

İki katlı yapının zemin katında sebil ve iki oda ile birinci katında mektep bulunmaktadır (Foto. 13). Zemin katın doğusunda üç cepheli olarak dışa taşırılmış dikdörtgen planlı sebil odası, batısında dikdörtgen planlı iki oda vardır. Bu odaların vakfiyede adı geçen türbedarlarla ve vakıf yöneticisine ait olduğu bilinmektedir.³⁴ Odaların kuzey duvarlarında birer pencere, güney duvarlarında giriş kapıları mevcuttur. Odaların güneyinde birinci katın çıkıntılı bölümünün oturduğu revak yer almaktadır. Revak altı sütunun taşıdığı beş yuvarlak kemerlidir. Birinci kata çıkış batı cephedeki merdivenlerden sağlanmaktadır. Merdivenlerden kareye yakın dikdörtgen planlı giriş bölümüne ulaşılmaktadır. Giriş bölümünün güneyinde ve batısında revaklar yer almaktadır. Günümüzde bu bölüm sonradan eklenen bir duvarla ile iki mekâna bölünmüştür. Doğu duvarında basık kemerli dersane giriş kapısı vardır. Dikdörtgen planlı dershanenin güney, kuzey ve doğu duvarlarında dört pencere yer almaktadır. Batı duvarında giriş kapısı, kuzeybatı ve güneybatı köşelerde yuvarlak kemerli birer niş mevcuttur (Çiz. 8-9). Batı duvarında çatıda yer alan bacadan hareketle orijinalde bir ocağın var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ocak günümüzde mevcut değildir. Yapı kırma çatı ile örtülmüştür.

Sebil-küttabın cepheleri ve iç mekânı geçirdiği restorasyon sırasında sıvanarak boyanmıştır. Ancak yapının eski fotoğraflarından almaşık teknikte inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının doğu cephesinde sebilin olduğu alt bölüm mermer ile kaplanmıştır. Birinci ve zemin katın sütunlarında, pencerelerinde, merdiven korkuluklarında ve dersane giriş kapısında mermer malzeme kullanılmıştır.

Sebil-küttabın doğu cephesinin alt bölümünde dışa taşkın üç pencereli sebil bulunmaktadır. Pencerelerin arasına birer sütun yerleştirilmiştir. Yuvarlak kemerli pencerelerin üzeri akantus yaprakları ile taçlandırılmıştır. Sütunlar pencerelerin alt ve üst kısımlarda pilastırlar şeklinde devam etmiş ve bu bölümler pilastırlar ile üçe ayrılmıştır. Pencerelerin üzerinde dikdörtgen pano içerisinde sekiz satırlık celi talik hatlı kitabeler yer almaktadır. Pencerelerin alt bölümlerinde ise yanları akantus motifleri ile bezeli dikdörtgen panolar vardır. Panoların ortası iç içe geçmiş dairesel motifler ile hareketlendirilmiştir. Sebilin üzerinde yuvarlak saçak bulunmaktadır (Foto. 14). Cephenin üst bölümünde yuvarlak kemerli dört pencere yer almaktadır. Ortadaki pencerelerin üzerinde kuş evi vardır. Tek konsol üzerine yerleştirilen kuş evi iki katlı olup üzeri çatı şeklinde kapatılmıştır. Evin yüzeyinde iki katlı yuvarlak kemerler vardır.

Güney cephenin alt bölümünde beş yuvarlak kemerli revak bulunmaktadır. Cephenin üst bölümünün batısında üç yuvarlak kemerli revak, doğusunda dikdörtgen formlu basık kemerli dört pencere vardır. Cephe ortasındaki taş bir konsol ile ikiye ayrılmıştır. Batı cephede birinci kata çıkış merdivenleri ile birinci kata ait iki yuvarlak kemerli revak bulunmaktadır. Merdivenlerin altında üç çeşme yer almaktadır (Foto. 15). Birinci katın güney ve batı cephelerindeki kemerlerin oturduğu sütun başlıkları mukarnaslıdır. Sütun başlıklarının dört köşesi birer gülbezek motifleri ile bezenmiştir.

³³ Değirmenci, "Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi", 155-116.

³⁴ Değirmenci, "Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi", 110.

Yapının iç mekânı derslane giriş kapısı dışında özgünlüğünü kaybetmiştir. Orijinalliğini koruyan bu kapı yuvarlak kemerlidir. Kapı kemeri konsollara oturtulmuştur. Kapının üzerinde dikdörtgen ve yuvarlak panolar içerisinde celi sülüs hatlı tek satırlık dua kitabeleri bulunmaktadır. Yuvarlak panonun alt ve üst kısmında akant motifleri ortasında çiçek motifi yer almaktadır. Sade tasarlanan derslanede pencereler yuvarlak kemerlidir (Foto. 16-17).

6. Cevri Kalfa (Usta) Sebil-Kütüba

Yapı İstanbul'un Fatih ilçesi, Alemdar Mahallesi Divanyolu Caddesi üzerinde yer almaktadır. Günümüzde Türk Edebiyat Vakfı tarafından kullanılmaktadır. Sebil-kütübaın güney cephedeki giriş kapısı üzerinde kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki celi talik hatlı kitabe on altı satırdır.

Kitabe Metni:

امر حقن صكره هر كيم خيرين ايلرسه مراد
حضرت محمود خانه بندهء فرمان اوله
ايشته جورى اوسته يه دهر ايلمشكن غدرو حيف
كيم اوماردى روحنه بويله اثر بنیان اوله
هيچ ايدر مى خاك فانى جوهر ذاتن تلف
اول كه كنجور حريم خثرو دوران اوله
وقفن الحاق ايلدى اوقافنه خاقان دين
حق بو كيم احثان اولورسه بويله بى پايان اوله
جان فدا ايتمك بولنده بر قولك
خيرى خاطر ياد سلطان كريم الشان اوله
اولميوب ضايغ بو بر اعظمك يكريزه سى
هر رخامى دنك تنك كفهء ميزان اوله
كندى سير باغ جنت ايلدكجه مكتبى
اشيان بلبل اسا مجمع طفلان اوله
يازدى عزت حرف جوهر دار ايله تاريخنى
مكتبيله روحى جورى اوسته نك شادان اوله ۱۲۳۵

Transkripsiyonu:

1. Emr-i Hakktan sonra her kim hayrın eylerse murâd
2. Hazret-i Mahmûd Hâna bende-i fermân ola
3. İşte Cevri Ustayâ dehr eylemişken gadr ü hayf
4. Kim umardı rûhuna böyle eser bünyân ola
5. Hiç eder mi hâk-i fâni cevher-i zâtın telef
6. Ol ki gencûr-i harîm-i hüsvrev-i devrân ola
7. Vakfın ilhâk eyledi evkâfına Hâkân-ı dîn
8. Hak bu kim ihsân olursa böyle bî-pâyân ola
9. Can fedâ etmek yolunda maslahat mı bir kulun
10. Hayrı hâtır-yâd-ı sultân-ı kerîmü'ş-şân ola
11. Olmayıp zâyi' bu birr-i a'zamın yek rîzesi
12. Her ruhâmı deng-i seng-i keffe-i mîzân ola
13. Kendi seyr-i bâğ-ı cennet eyledikçe mektebi
14. Âşiyân-ı bülbül-âsâ mecma'-ı tıflân ola
15. Yazdı İzzet harf-i cevher-dâr ile târîhini
16. Mektebiyle ruhu Cevri Ustanın şâdân ola 1235³⁵

Günümüz Türkçesi:

1. Hakkın takdirinden sonra (kendi) hayrını isteyen her kişi
2. Mahmud Han Hazretlerinin emrine amade olsun
3. İşte zaman Cevri Usta'ya haksızlık etmişken
4. Kim beklerdi ki ruhu için böyle bir eser yapılmasını

³⁵ Nurbike Ceylan, "Cevri Kalfa ve Mektebi", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2), (2019): 334.

5. Fani toprak hiç zatının özünü telef eder mi?
6. O (kimse) ki zamanın hükümdarının harem hazinedarıdır
7. İslam hükümdarı (bu)vakfını diğer vakıflarına ilave etti
8. Hak bu ki ihsan olacaksa böyle nihayetsiz olsun
9. Yolunda bir kulun canını feda etmesi iş midir?
10. Hayrı cömertlikle şöhret bulmuş bir Sultanın hatırlıdır
11. Bu büyük iyiliğin en ufak bir parçası dahi zayi olmayıp
12. Her bir mermeri Mizan terazisinin kefesinin taşına denk olsun
13. Kendi cennet bağlarını seyrettikçe mektebi
14. Bülbül yuvası misali çocukların toplandığı yer olsun
15. İzzet tarihini noktalı(mücevherli) harflerle yazdı
16. Cevri Ustanın ruhu mektebiyle şad olsun 1235

Kitabeye göre yapının H 1235 / M 1819 yılında Sultan II. Mahmud tarafından harem haznedarı Cevri Kalfa adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Zemin kattaki çeşme üzerinde de 1235 tarihli inşa kitabesi bulunmaktadır.³⁶

Yapı bir süre sıbyan mektebi olarak kullanılmış, H 1275 / M 1858 yılında kız sanat mektebine dönüştürülmüştür. 1929-1930 yıllarında Devlet Basımevinin Matbaacılık Okulu olmuştur. 1932'de Adliye Sarayına bağlı mahkeme daireleri tarafından, sonrasında Başbakanlık Arşiv Deposu olarak kullanılmıştır. 1945-1946'da ilkokul olarak, 1955-1956 tarihinde Cevri Kalfa İlkokulu adıyla hizmet vermeye başlamıştır. 1980'li yıllarda bir süre boş kalan bina, 1985 yılında Türk Edebiyat Vakfı'na tahsis edilmiştir. Günümüzde hâlen aynı vakıf tarafından kullanılmaktadır.³⁷ Sıbyan mektebi 2009 yılında İl Özel İdaresi tarafından restore edilmiştir.

Sebil-küttabın, 16 Ağustos 1825-21 Haziran 1830 yılları arasında hazırlanan yıllık gider harcamalarını belirten belgeler içerisinde tamiratı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. 19. yüzyılın ilk çeyreğine ait bu belgelerden mektebin camları ile zemin katındaki sebil ve çeşmeye ait suyollarının tamiratlarının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.³⁸

Dıştan doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan yapı üç katlıdır. Zemin katında sebil ve çeşme birinci ve ikinci katında ise mektep derslikleri yer almaktadır (Foto. 18). Mektebe güney cephenin batı köşesindeki yuvarlak kemerli kapıdan girilmektedir. Kapıdan sonra giriş bölümüne ardından zemin katın L şeklindeki koridoruna ulaşılmaktadır. Zemin katının güney bölümünde çeşme ile sebil mekânları yer almaktadır. Çeşmenin yanındaki iki oda dikdörtgen planlıdır. Koridorun doğusunda dikdörtgen planlı iki oda mevcuttur. Zemin katın kuzeybatısında birinci kata çıkış merdivenleri ile merdivenlerin gerisinde restorasyon sırasında eklenen depo, mutfak ve lavabo bölümleri yer almaktadır. Birinci katın ortasında aynalı tonoz örtülü koridor bulunmaktadır. Koridorun güneyinde kare planlı aynalı tonoz örtülü büyük derslik ile güneydoğu köşesinde kare planlı bir derslik mevcuttur. Ortadaki büyük derslik doğu ve batısında bulunan küçük teraslara bir pencere ve bir kapı ile açılmaktadır. Koridorun kuzeyinde dikdörtgen planlı dört oda ile lavabo bölümü, batısında dikdörtgen planlı küçük bir oda mevcuttur (Çiz. 10-11). Koridorun doğusundaki merdivenlerle ikinci kata çıkılmaktadır. İkinci katın güneyinde, kuzeyinde ve batısında dikdörtgen planlı birer derslik yer almaktadır.

Sebil-küttap, moloz küfeki taş ve tuğla malzemedan almaşık teknikte inşa edilmiştir. Yapının caddeye bakan güney cephesi mermer malzeme ile kaplanmıştır. Kuzey cephe ise geçirdiği restorasyon sırasında sıvanarak boyanmıştır. İç mekân duvar ve örtü yüzeyleri sıvalı ve boyalıdır. Zemin katın batısındaki odada bulunan çeşme ile birinci katta yer alan dersliklerin pencere ve kapılarında mermer malzeme kullanılmıştır.

³⁶ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2004), 508; Rahmi Karakuş bşk., *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi I*, ed. Necdet Ertuğ, (İstanbul: İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 80.

³⁷ Semavi Eyice, "Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 2* (1994): 423.

³⁸ Ceylan, "Cevri Kalfa ve Mektebi", 336.

Güney cephenin alt bölümünün ortasında çeşme bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu yuvarlak kemerli çeşme, dıştan içe doğru silmelerle kademelendirilmiştir. Çeşmenin üzerinde dikdörtgen pano içerisinde akantus yaprakları ile taçlandırılmış çelenk motifi vardır. Çelenk motifinin üzerindeki yuvarlak kemerin içi vazo ve iki yana doğru uzanan akantus motifleri ile bezenmiştir. Çeşmenin üzerinde dikdörtgen pano içerisinde kartuşlarla on altı satıra ayrılmış celi talik hatlı inşa kitabesi bulunmaktadır. Satırların arasına dairesel pano yerleştirilmiştir. Çeşmenin doğusunda üç, batısında dört sebil penceresi vardır. Cephenin güneybatı köşesinde yer alan yuvarlak kemerli giriş kapısı dıştan içe doğru silmelerle kademelendirilmiştir. Giriş kapısının üzerinde dikdörtgen pano içerisinde inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabe çeşme kitabesiyle aynı özelliklere sahiptir. Birinci katın cepheden dışa taşırılmış orta bölümü zemin kattan beş mermer konsol ile taşınmaktadır. Cephedeki pencereler, çeşme ve kapı sütuncelerle ayrılmıştır. Doğu ve batı cepheler sonradan eklenen binalar ile kapatılmıştır. Üst örtü kurşun ile kaplanmıştır. Birinci katta yer alan tonoz örtülü odanın üst örtüsünde alem bulunmaktadır.

Yapının zemin katı mağaza ve kafe, birinci ve ikinci katı ise vakıf tarafından kullanıldığı için yapılan eklemelerle orijinal hâlini kaybetmiştir. Zemin katın batısındaki odanın tavan ve kemerlerinde bitkisel kompozisyonlu kalem işi süslemeler yer almaktadır. Odanın kuzey duvarındaki çeşmenin üzerinde akantus yapraklarıyla oluşturulan çelenk motifi vardır (Foto. 19-20). Çeşmenin köşelerine birer gülbezek motifi yerleştirilmiştir. Birinci katta koridor, güneydeki büyük oda ile batıdaki odanın tonozları üzerinde akantus ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlu Batılılaşma dönemi kalem işi süslemeler yer almaktadır (Foto. 21).

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen yapılardan Ebubekir Paşa Sebil-Küttabı, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Küttabı, Yusuf Efendi Sebil-Küttabı ve Recai Mehmed Efendi Sebil-Küttabı 18. yüzyılda, Şah Sultan Külliyesi Sebil-Küttabı ve Cevri Kalfa Sebil-Küttabı ise 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Yapıların inşa tarihleri dikkate alındığında sebil-küttapların 18. yüzyılda daha fazla tercih edildiği görülmektedir.

İstanbul'da bulunan sebil-küttaplar külliye içerisinde ve mahalle bünyesinde bağımsız olmak üzere iki farklı şekilde konumlandırılmıştır. Mahalle içerisinde genel olarak ulaşımın kolay olduğu mevkiler, külliyelerde ise avlu giriş kapılarına yakın konumlar seçilmiştir. Bu konumlandırmada mektepte eğitim alacak öğrencilerinin yapıya rahat ulaşımı ve insanların sebilden daha fazla yararlanması gibi hususların etkili olduğu düşünülmektedir. Anadolu'da bağımsız sebil-küttapların İstanbul dışında inşa edilen tek örneği Aydın Fatma Hanım Sebil-Küttabı'dır (Foto. 21). Anadolu dışında külliye içerisinde ve bağımsız konumlandırılmış örnekler Kahire'de 16. ve 19. yüzyıllar içerisinde rastlanılmaktadır. Kahire'de bulunan Hüseyin Paşa Sebil-Küttabı (1535), Harputlu Süleyman Bey Sebil-Küttabı (1637), İbrahim el-Kebir Sebil-Küttabı (1753), Sultan III. Mustafa Sebil-Küttabı (1758) ve Ahmed Rıfat Paşa Sebil-Küttabı (1637) bağımsız örneklerdir. Yusuf Bey Sebil-Küttabı (1634), Sultan I. Mahmud Sebil-Küttabı (1750) ve Ali Kethüda (Canpolat) Sebil-Küttabı (1796) ise bir yapıyla bağlantısı bulunan sebil-küttaplardır.³⁹

Yapı banilerinden 1'i sultan, 1'i sultan kızı, 1'i sadrazam, 2'si Divan-ı Hümayunda ve 1'i ise askerî görevlidir. Yapıların banileri dikkate alındığında sultan başta olmak üzere genel olarak maddi geliri yüksek kişiler tarafından bu yapı türünün tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sebil-küttapların inşasında halktan ziyade saray ve çevresindeki kişilerin etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca baniler yapılar için vakıflar kurarak hayır eserlerinin devamlılığını sağlamak istenmiştir.

³⁹ Abdullah Atia Abdulhafiz, "Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari Etkileşimler" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994), 109-124; Bayhan, "Türk-İslam Mimarisinde Karma Bir Yapı Türü: Sebil-Küttaplar", 28-30.

Ebubekir Paşa ve Cevri Kalfa Sebil-Küttabı dışında diğer sebil-küttaplar dönemin mimarbaşları tarafından yaptırılmıştır. Külliyelerin mimarbaşları tarafından tasarlandığı dolayısıyla bu yapı topluluğu içerisinde bulunan sebil-küttapların da onların tasarımıyla inşa edildiği kabul edilmektedir. Ancak bağımsız konumlandırılan Recai Mehmed Efendi Sebil-Küttabı ile Yusuf Efendi Sebil-Küttabı'nın dönemin mimarbaşı tarafından inşa edilmesi banilerinin önemli görevlerde bulunması ile ilişkilendirilmiştir.

Cevri Kalfa Sebil-Küttabı dışında İstanbul'daki sebil-küttapların tamamı zemin katı sebil, birinci katı tek dersane olacak biçimde tasarlanmıştır. Cevri Kalfa Sebil-Küttabı üç katlı ve çok derslikli plan şeması ile mektep mimarisinin en gelişkin örneğidir. Genel olarak kare ya da dikdörtgen plana sahip dersaneler iki ya da üç yöne açılmış pencereler ile aydınlatılmaktadır. Sade tasarlanan dersanelerin duvar yüzeylerinde kitapların konması için nişler bulunmaktadır. Ayrıca kışın ısınmayı gerçekleştirebilmek amacıyla dersanelerde ocak nişine yer verilmiştir. Sebiller ise düz ve yarım daire cepheli olmak üzere iki farklı tasarıma sahiptir. Recai Mehmed Efendi ve Cevri Kalfa sebil-küttaplarında diğer yapılardan farklı olarak zemin kattaki sebillerin yanına çeşmeler eklenmiştir. Bu durum 18. yüzyılda çeşmelerin ön plana çıkması ve baninin maddi olanakları ile ilişkilendirilmektedir.

Ebubekir Paşa, Yusuf Efendi ve Cevri Kalfa sebil-küttaplarında sebiller düz cepheli, Seyyid Hasan Paşa Külliyesi, Recai Mehmed Efendi ve Şah Sultan Külliyesi sebil-küttaplarında ise yarım daire cephelidir. Kemerler ve pencerelerle dışa açılan bu sebil-küttapların benzer örneklerine Osmanlı dönemi Kahire'sinde rastlanmaktadır. Düz cepheli sebiller Memlük mimarisini yansıtırken, yarım daire şeklinde tasarlanan sebiller Osmanlı mimari üslubunu temsil etmektedir. Özellikle yarım daire planlı sebiller Kahire'de 18. yüzyıla birlikte görülmeye başlamıştır.⁴⁰ Hüseyin Paşa Sebil Küttabı (1535) (Foto. 23), Emir Muhammed Sebil-Küttabı (1605), Seyyid Ali b. Hîze Sebil-Küttabı (1646), Sitte Saliha Sebil-Küttabı (1741) ve Abdurrahman Kethüda (Beyne'l-Kasreyn) Sebil-Küttabı (1744) (Foto. 24) İstanbul sebil-küttapları gibi düz cephelidir.⁴¹ Ancak İstanbul'daki yapılar tek cepheli iken Kahire'de yer alan sebiller tek, iki ve üç cepheli olarak tasarlanmışlardır. İbrahim Bey el-Kebir Sebil-Küttabı (1753), Rukiye Duda Sebil-Küttabı (1761) (Foto. 25), Sultan III. Mustafa Sebil-Küttabı (1758) (Foto. 27), Nefise Beyza Sebil-Küttabı (Foto. 26), Erzincanlı Hasan Ağa Sebil-Küttabı (1830) ve Mustafa Fazıl Paşa Sebil-Küttabı (1863) (Foto. 28) Kahire'de yer alan yarım daire sebilleri yapılarıdır.⁴² İstanbul ve Kahire sebil-küttaplarında sebiller benzer özelliklere sahip olsa da Kahire sebil-küttap mekteplerinin iki ya da tek yönde kemerle dışa açılması İstanbul sebil-küttaplarından ayrılmaktadır.

Sebil-küttapların tamamı küfeki taş ve tuğla malzemeden alması tekniğinde inşa edilmiştir. Zemin katta yer alan sebiller ise genellikle cephe ile birlikte mermer malzeme ile kaplanmıştır. Böylece yapılar farklı malzemeler ile vurgulanmıştır. Mermer malzemeli sebillerin, bu ikili tasarımda mekteplere göre daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.

İncelenen sebil-küttaplarda mektepler genel olarak sade tasarlanırken süsleme zemin katta yer alan sebiller de yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda Yusuf Efendi Sebil-Küttabı cephe yüzeyindeki süsleme kuşakları ve Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Küttabı pencere alınlıklarındaki basit kompozisyonlar mektep süslemeleri olarak karşımıza çıkan örneklerdir. Yusuf Efendi ve Ebubekir Paşa sebil-küttapları dışında diğer yapı sebillerinde Batılılaşma dönemi bezeme öğelerinden sütunceler, pilastırlar, silmeler, "s" ve "c" kıvrımlar ve akantlar yoğun olarak kullanılmıştır.

⁴⁰ Bayhan, "Türk-İslam Mimarisinde Karma Bir Yapı Türü: Sebil-Küttaplar", 28-30.

⁴¹ Ahmet Ali Bayhan, *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi*, (Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997), 429.

⁴² Ahmet Ali Bayhan, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya Yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler", *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 19, (2007): 28-40.

Sonuç olarak, Osmanlı kültürünün bir parçası olan ve önemli hayır eserleri olarak görülen sebil ve mektepler, 18. yüzyıla birlikte başkent İstanbul'da bir araya getirilen bir tasarımla karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da 15. yüzyıldan itibaren var olan sebil-kütüphanelerin İstanbul'da Batılılaşma dönemi ile birlikte tercih edilmesinin, su yapılarının bu dönemde daha yaygın hâle gelmesi ve büyük yapılar inşa ettiremeyen banilerin en azından iki hayır yapısını bir araya getirme istediğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

İstanbul sebil-kütüphanelerin mimari özellikleri dikkate alındığında mektep mimarisinde Cevri Kalfa Sebil-Kütüphanesi dışında Osmanlı mimarisinde yüzyıllardır devam eden formların değişikliğe gidilmeden uygulandığı görülmektedir. Ancak sebillerde dönem modasına uygun malzeme ile süsleme kompozisyonları tercih edilmiştir. Böylece bu tasarımda banî ve mimar için sebil yapılarının ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Sebil-kütüphanesi banilerinin genel olarak siyasi ve ekonomik yönden güçlü saray mensupları ve çevresindeki kişilerden oluşması, dönem içerisinde devlet erkânı tarafından önemsenen bir yapı türü olduğunu göstermektedir.

Sebil-kütüphaneler her ne kadar bütün bir yapı gibi görünse de Recai Mehmed Efendi Sebil-Kütüphanesi ve Cevri Kalfa Sebil-Kütüphanesi gibi yapılarda mektepler için ayrı kitabelerin oluşu ve Şah Sultan Külliyesi ile Seyyid Hasan Paşa Külliyesi sebil kitabelerinde mektep isimlerinin geçmeyişi banîler için her iki yapının farklı algılandığını akla getirmektedir.

Türk-İslam mimarisine özgü olan sebil-kütüphaneler, Osmanlı mimarisinde inşa edildikleri dönemin özelliklerini taşımaları ve yansıtılmaları bakımından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca İstanbul sebil-kütüphaneleri Osmanlı dönemi Mısır mimarisinin başkent İstanbul'a etkilerini göstermesi bakımından da ayrıcalık taşımaktadır. Sebil-kütüphanelerin tamamı günümüzde restore edilerek yeniden işlevlendirilmiştir. Böylece çeşitli vakıf ve kurumlara tahsis edilen yapıların sürdürülebilirliği sağlanarak günlük yaşama dâhil edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ..EV., Dosya No.: 28, Gömlek No.: 28, Tarihi: 26 Rebiyülevvel 1319 (13 Temmuz 1901).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A.} MKT.MHM, Dosya No.:473, Gömlek No.: 32, Tarih: 8 Safer 1290 (7 Nisan 1873).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT.*, Dosya No.: 73, Gömlek No.: 77, Tarih: 9 Safer 1299 (31 Aralık 1881).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT.*, Dosya No.:481, Gömlek No.: 9, Tarih: 30 Recep 1317 (4 Aralık 1899).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *MF.MKT.*, Dosya No.: 918, Gömlek No.: 38, Tarih: 11 Muharrem 1324 (7 Mart 1906).

2. Diğer Kaynaklar

Abdulhafiz, Abdullah Atia. "Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari Etkileşimler" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

Ağaoğlu, Mert. "Osmanlı Batılılaşması Bağlamında Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın Mimarbaşılığı Döneminde İstanbul'da İnşa Edilmiş Eserler" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Ahunbay, Zeynep. "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 (2004): 7-9.

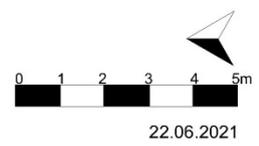
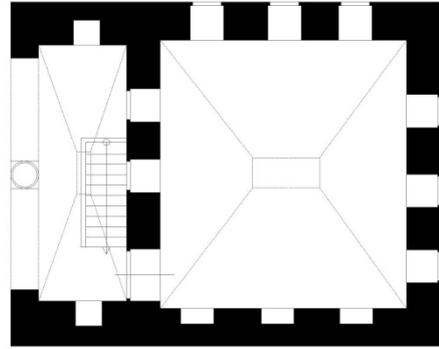
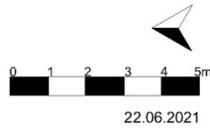
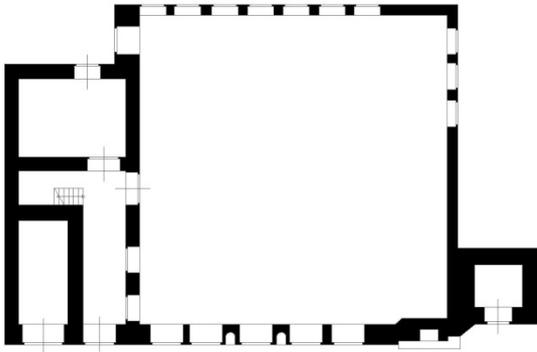
- Aksoy, Özgönül. *Osmanlı Devri İstanbul* kullanıldığı *Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1984.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2004.
- Bahçelikapı, Merih. “Mehmed Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1990.
- Bayhan, Ahmet A. “Türk-İslam Mimarisinde Karma Bir Yapı Türü: Sebil-Kütüphaneler, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri İlimler Berlin Kongresi – Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırması*, ed. Leyla Demir, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2017.
- Bayhan, Ahmet A. “Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu’ya ve Afrika’ya Yansıması: Mısır ve İsrail’den Örnekler” *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* 19, (2007): 23-65.
- Bayhan, Ahmet A. “Mısır’da Osmanlı Devri Mimarisi” Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997.
- Cantay, Gönül. *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002.
- Ceco, Sinan ve Aslıvar Şeyma. *İstanbul’un 100 Vakfı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Ceylan, Nurbike. “Cevri Kalfa ve Mektebi”, *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2), (2019): 331-347.
- Çobanoğlu, Ahmet V. “Seyyid Hasan Paşa Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, (2009): 60-62.
- Değirmenci, Hilal. “Arşiv Belgeleri Işığında İstanbul Sur Dışındaki Sıbyan Mektebi (Rumeli Yakası)” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Eyice, Semavi. “Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 2, (1994): 423.
- Karakuş, Rahmi ve bşk. *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi I*, ed. Necdet Ertuğ, İstanbul: İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Kılıç, Nuray. “XVIII. Yüzyıl’da Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2002.
- Kut, Turgut. “İstanbul Sıbyan Mektepleri ile İlgili Bir Vesika”, *İstanbul Armağanı III* içinde, haz. Mustafa Armağan, 348-374. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Naza, Emine. “Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi, Sebili ve Çeşmeleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, (1994): 120.
- Okçuoğlu, Tarkan. “Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, (1994): 536.
- Orman, İsmail. “Osmanlı Su Medeniyeti: Üsküdar’daki Su Tesisleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 117-136. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Parlak, Sevgi. “Şah Sultan Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, (2010): 258-260.

- Sefer, Nurcan ve Ahunbay, Zeynep. “Eminönü’nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirasının 1920-2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi* 10 (2015): 78-120.
- Şahin, Soner ve Kolay, İlknur. “Değişimin İşareti Olarak III. Ahmed ve I. Mahmud Devri Osmanlı Sebilleri”, *İtüdegisi/a mimarlık, planlama, tasarım* 9(1) (2010): 65-78.
- Şerifoğlu, Ömer F. *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1995.
- Tokay, Hale. “Şah Sultan Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, (1994): 127.
- Uğuş, Mikail. *Recâî Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi Sebili ve Çeşmesi*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2013.

Çizim ve Fotoğraflar

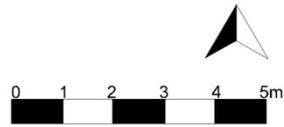
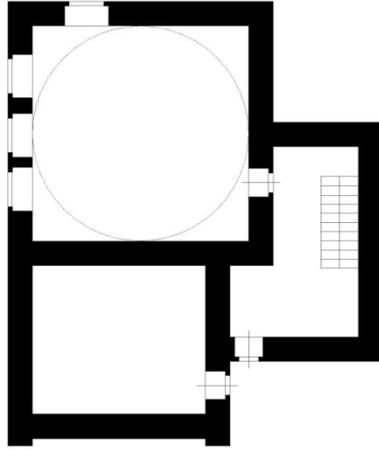
Fotoğraf-1: Ebubekir Paşa Sebil-Kütüphanesi

Çizim-1-2: Ebubekir Paşa Sebil-Kütüphanesi Zemin ve Birinci Kat Planı (N. Kılıç'tan İşlenerek E. Eriş Kızıgn-İ. Yılıkçı)

Fotoğraf 2: Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Küttabı

19.06.2021

Çizim-3: Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Küttabı Birinci Kat Planı (E. Eriş Kızıgn-İ. Yıllıkçı)

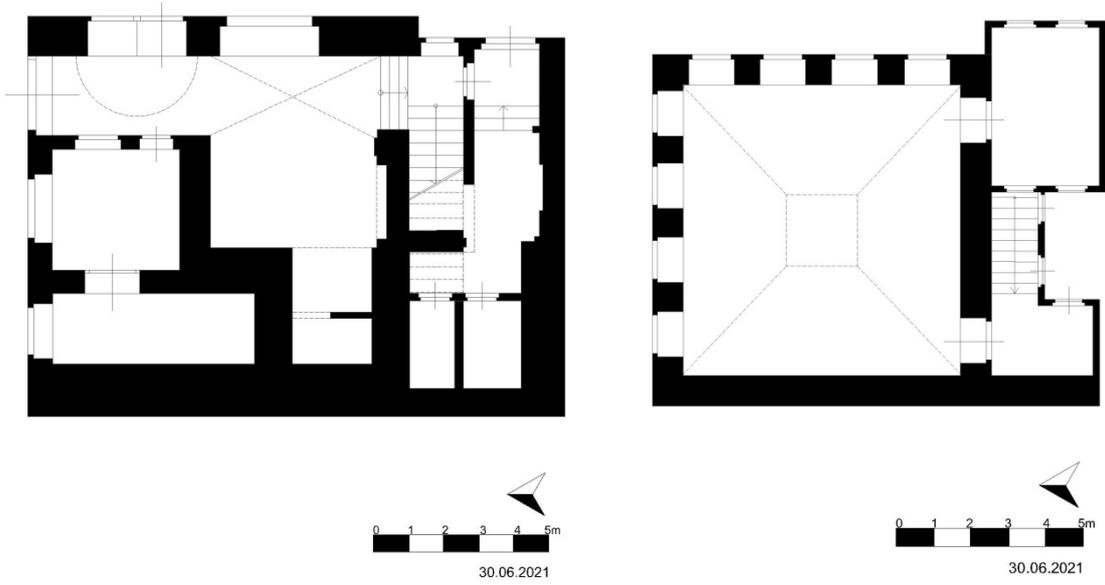
Fotoğraf 3: Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Kütüba Batı Cephe Giriş Kapısı

Fotoğraf 4: Seyyid Hasan Paşa Külliyesi Sebil-Kütüba Sebili

Fotoğraf-5: Yusuf Efendi Sebil-Kütüphanesi

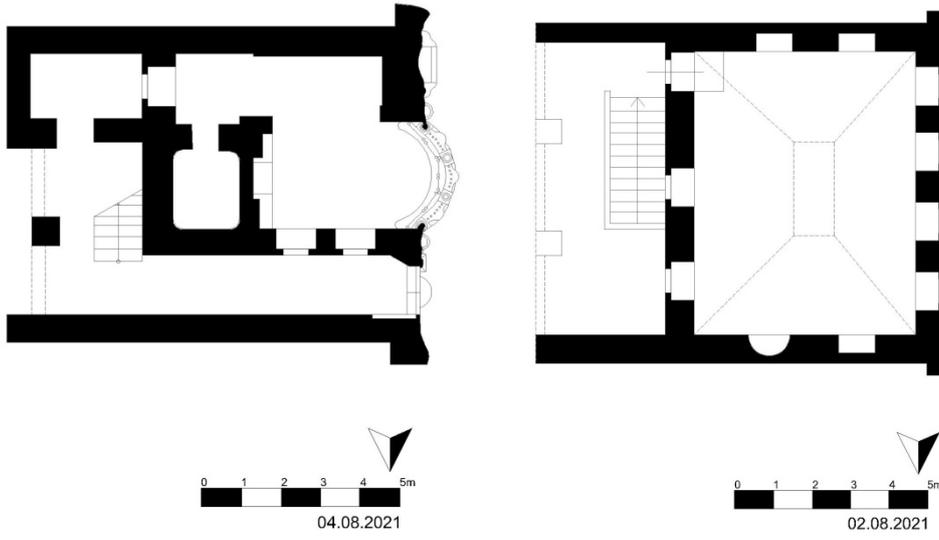
Çizim-4-5: Yusuf Efendi Sebil-Kütüphanesi Zemin ve Birinci Kat Planı (N. Kılıç'tan İşlenerek E. Eriş Kızıgn-İ. Yıllıkçı)

Fotoğraf-6: Yusuf Efendi Sebil-Kütüphanesi

Fotoğraf-7: Recai Mehmed Efendi Sebil-Kütüphanesi

Çizim 6-7: Recai Mehmed Efendi Sebil-Kütüphanesi Zemin ve Birinci Kat Planı (M. Uğuş'tan İşlenerek E. Eriş Kızgın-İ. Yıllıkçı)

Fotoğraf-8: Recai Mehmed Efendi Sebil-Kütüphanesi Çeşmesi

Fotoğraf-9: Recai Mehmed Efendi Sebil-Küttap Sebili

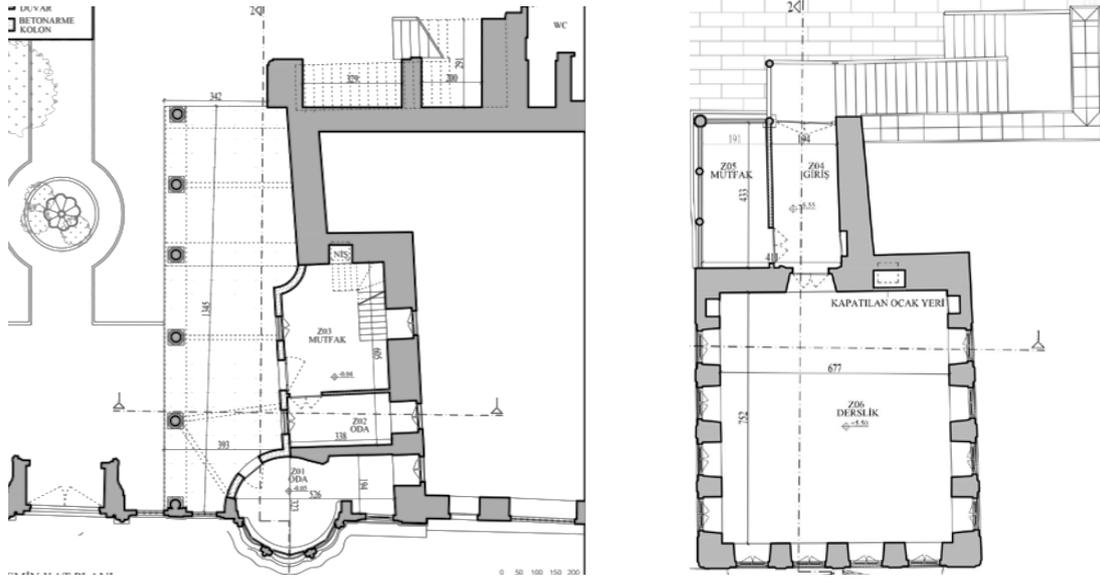
Fotoğraf-10: Recai Mehmed Efendi Sebil-Küttap Giriş Kapısı

Fotoğraf 11-12: Recai Mehmed Efendi Sebil-Kütüphanesi Zemin ve Birinci Kat İç Mekânı

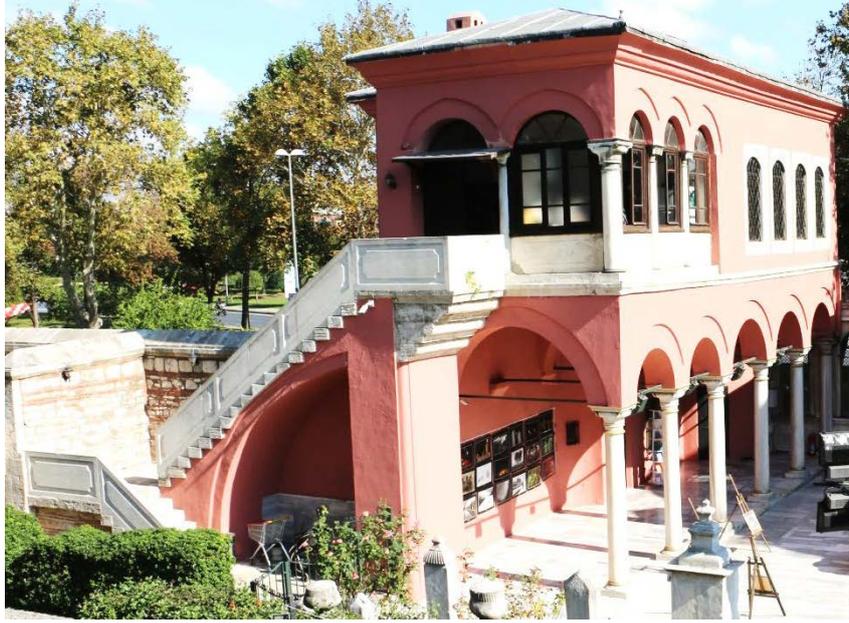
Fotoğraf-13: Şah Sultan Külliyesi Sebil-Kütüphanesi

Çizim 8-9: Şah Sultan Külliyesi Sebil-Küttabı Zemin ve Birinci Kat Planı (E. Yağmur Akkaya)

Fotoğraf-14: Şah Sultan Külliyesi Sebil-Küttap Sebili

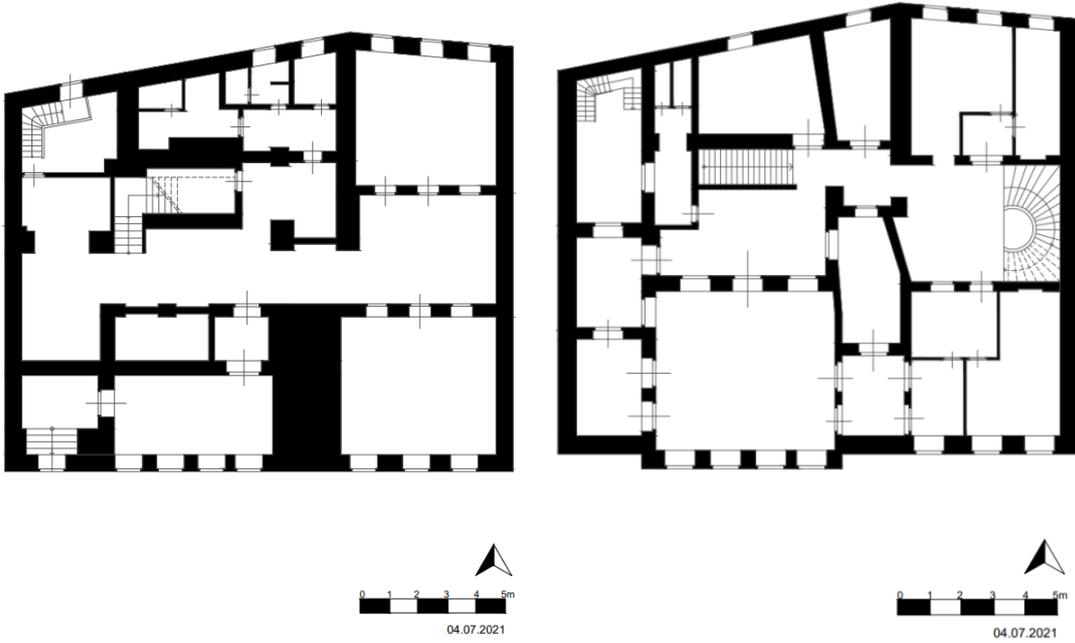
Fotoğraf-15: Şah Sultan Külliyesi Sebil-Kütübağı Güney ve Batı Cephesi

Fotoğraf 16-17: Şah Sultan Külliyesi Sebil-Kütübağı Birinci Kat İç Mekânı

Fotoğraf 18: Cevri Kalfa Sebil-Küttabı

Çizim 10-11: Cevri Kalfa Sebil-Küttabı Zemin ve Birinci Kat Planı (İstanbul VBM'den İşlenerek E. Eriş Kızılgın-İ. Yıllıkçı)

Fotoğraf 19-20: Cevri Kalfa Sebil-Küttabi Zemin Kat İç Mekânı

Fotoğraf-21: Cevri Kalfa Sebil-Küttabi Birinci Kat İç Mekânı

Fotoğraf 22: Aydın Fatma Hanım Sebil-Kütüba

Fotoğraf 23: Kahire Hüsrev Paşa Sebil-Kütüba
(A. A. Bayhan)

Fotoğraf 24: Kahire Abdurrahman Kethüda
Sebil-Kütüba (A. A. Bayhan)

Fotoğraf-25: Kahire Rukiye Dudu Sebil-Küttabı (A. A. Bayhan)

Fotoğraf-26: Kahire Nefise Beyza Sebil-Küttabı (A. A. Bayhan)

Fotoğraf-27: Kahire Sultan III. Mustafa Sebil-Küttabı (A. A. Bayhan)

Fotoğraf-28: Kahire Mustafa Fazıl Paşa Sebil-Küttabı (A. A. Bayhan)

Summary

The design of the schools in which the sebil built to meet the water needs of the passing on the road and the children aged 5-6 years of age are given literacy and religious education together is called sebil-kuttab. It was started to be built by the Mamluks in Cairo in the 14th century. The existing schools that have existed since the establishment of the Ottoman Empire in Anatolia were designed with Sebil at Mehmed Ağa Complex, which was built by Mimar Sinan in Divanyolu for the first time in the 16th century. From the first example in the 16th century until the 18th century, the sebil-kuttab structures were not found. However, in parallel with the reasons such as the development of water architecture in the 18th century, the increase in the importance given to education and the decrease in the financial power of the ban, small-sized sebil-kuttab structures were started to be preferred. Within the scope of this study, the architectural and ornamental characteristics of Istanbul sebil-kuttabs were discussed and their positions in the period were tried to be determined.

There are 6 sebil-kuttab built in Istanbul during the Westernization period and can survive. These structures are Ebubekir Pasha Sabil-Kuttab, Sayyid Hasan Pasha Sebil-Kuttab, Yusuf Efendi Sebil-Kuttab, Recâf Mehmed Efendi Sebil-Kuttab, Sah Sultan Complex Sebil-Kuttab and Cevri Kalfa (Master) Sebil-Küttab.

Four of the sebil-kuttab were built in the 18th century and two were built in the 19th century. The sebil-kuttabs in Istanbul are located in two different ways in the complex and independent in the neighborhood. In the neighborhood, there are locations where transportation is easy and locations close to the courtyard entrance gates in the complexes. In this positioning, it is thought that the factors such as comfortable transportation to the school and more people to benefit from the sebil are thought to be effective.

Considering the person who made it of the structures, it is understood that this type of structure is preferred by people with high financial income, especially the Sultan. In this context, it is seen that the people around the palace and the surrounding area rather than the people in the construction of sebil-kuttabs.

Apart from Ebubekir Pasha and Cevri Kalfa Sebil-Kuttab, other sebil-kuttabs were built by the chief architect of the period. Since the kulliyes were designed by the chief architects, it is accepted that the public fountains and küttaps in this building complex were also built by the chief architects. However, the independent construction of Recai Mehmed Efendi Sebil-Kuttab and Yusuf Efendi Sebil-Kuttab by the chief architect was associated with the important duties of their patrons.

Except for the Cevri Kalfa Sebil-Küttab, all of the sebil-kuttabs in Istanbul were designed as a sebil on the ground floor and a single classroom on the first floor. Cevri Kalfa Sebil-Kuttab is the most advanced example of school architecture with its three-storey and multi-class plan scheme. In general, classrooms with square or rectangular plan are illuminated by windows opened in two or three directions. There are niches on the wall surfaces of the simple designed classrooms for books to be placed. In addition, in order to achieve heating in winter, the hearth niche in the classrooms is included. The sebils have two different designs: flat and semicircular façade. All of the sebil-kuttabs are built of limestone and brick material. The sebils on the ground floor are usually covered with marble material with the façade. Thus, the structures are emphasized with different materials.

While the schools were generally designed simply in the examined sebil-kuttabs, the ornamental sebil on the ground floor are also concentrated. Apart from Yusuf Efendi and Ebubekir Pasha sebil-küttaps, colonnades, pilasters, moldings, “s” and “c” folds and acanthus, which are ornamental elements of the westernization period, were used extensively in other sebils.

As a result, the sebils and schools, which are a part of the Ottoman culture and are seen as important charity works, appear with a design brought together in the capital Istanbul with the 18th century. It is thought that the preference of sebil-kuttabs together with the period of westernization in Istanbul is that water structures become more common in this period and that the patrons who cannot build large structures are due to wanting to bring at least two charity structures.

Considering the architectural features of Istanbul sebil-kuttabs, it is seen that the architectural forms that have been ongoing for centuries in the Ottoman architecture have been applied in the Ottoman architecture except Cevri Kalfa Sebil-Kuttab. However, ornament compositions with materials suitable for the period fashion were preferred in the sebils.

The fact that the sebil-kuttab patrons generally consist of political and economically strong palace and surrounding people show that it is a type of structure that is cared for by the state men during the period.

Although the sebil-kuttabs seem like a whole structure, the existence of separate inscriptions for schools in structures such as Recai Mehmed Efendi Sebil-Kuttab and Cevri Kalfa Sebil-Kuttab, and the fact that the names of the schools are not mentioned in the inscriptions of the Sah Sultan Complex and Seyyid Hasan Pasha Complex suggests that it is perceived differently.

Sebil-kuttabs, which are unique to Turkish-Islamic architecture, have an important place in terms of their characteristics of the period in which they were built in Ottoman architecture. In addition, Istanbul sebil-kuttabs are privileged in terms of showing the effects of Ottoman Egyptian architecture on the capital Istanbul.